

3. Краснощок І. П. Соціальна самореалізація майбутнього вчителя / І. П. Краснощок / Соціально-професійне становлення особистості: Монографія / За ред. В. В. Радула. – Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2002 – 263 с.

4. Муляр В. І. Самореалізація личности / В. І. Муляр. – К.: КГУ, 1990. – 160 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти // П Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2001.

6. Основи психології / за ред.. О. В. Киричука, В. Л. Роменця. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.

7. Постельняк А. І. Розвиток обдарованості особистості в спадщині В. О. Сухомлинського / А. І. Постельняк // Педагогічний вісник, 2008. № 1–2. – С. 126–132.

8. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск, 1986. – 142 с.

9. Сухомлинский В. А. Изб.соч.: в 3-х т. / Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М.: Педагогика, 1979–80. – 560 с.

10. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv.

2. Kondratova, V. V. (1998). *Rozvytok tvorchykh zdibnostey uchniv pochatkovykh klasiv*. [Development of creative abilities of elementary school students]. Kyiv.

3. Krasnoshchok, I. P. (2002). *Sotsial'na samorealizatsiya maybutn'oho vchytelya*. [3. Krasnoshchok I.P. Social Self-Realization of the Future Teacher]. Kirovograd.

4. Mulyar, V. I. (1990). *Samorealizatsiya lichnosti*. [Self-realization of personality]. Kyiv.

5. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity*. (1991). [National doctrine of education development]. Kyiv.

6. *Osnovy psykholohiyi*. (1996). [Fundamentals of psychology]. Kyiv.

7. Postelnyak, A. I. (2008). *Rozvytok obdarovanosti osobystosti v spadshchyni V. O. Sukhomlynsko*. Kyiv.

8. Safin, V. F. (1986). *Psikhologiya samoopredeleniya lichnosti*. [Psychology of Self-Determination of Personality]. Sverdlovsk.

9. Sukhomlinskiy, V. A. (1980). *Izbr.soch. : v 3-kh t.* [Izbr.soch. : in 3 tons.]. Kyiv.

10. Sukhomlinskiy, V. A. (1979). *Pavlyshskaya srednyaya shkola*. [Pavlysh secondary school]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАЦУЛІ **Анатолій Борисович** – професор, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України, декан факультету педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: родинно-шкільне, трудове виховання та проблеми самореалізації школярів Павлиша в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RATSUL **Anatoly Borisovich** – Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Worker of Education of Ukraine, dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: family-school, labor education and problems of self-realization of schoolchildren Pavlysh in the pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 07. 09. 2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37:929(093.3

САДОВИЙ **Микола Іллч** –

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0001-6582-6506
e-mail: smikdpu@i.ua

ПОГЛЯДИ **ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО** НА ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції національного виховання поставлені завдання щодо створення належних умов для формування самостійної, активної особистості. В умовах розбудови нової української школи

значно зростає роль розвитку морально-духовних цінностей молоді, підготовка їх до продуктивної праці. Виконання цих завдань неможливе без належного аналізу здобутків українських учених-педагогів, осмислення та переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, що дає підставу не тільки збагатити педагогічну науку новими теоретичними й

практичними положеннями, а й здійснити прогнозування майбутнього.

У цьому зв'язку особливої уваги нині набувають ідеї В. О. Сухомлинського, у школі якого панував дух моральності, працелюбства, поваги до матері, дівчини, до здобутих поколіннями матеріальних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського присвячено не один десяток дисертаційних досліджень, сотні статей. Проте доцільно виділити фундаментальні дослідження, насамперед учених, які особисто знали вчителя-новатора. Серед них І. Т. Бабанський, В. М. Мадзігон, А. Я. Розенберг, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Д. Ю. Стельмухов, С. Л. Скалько, І. Г. Ткаченко та ін. Нині окремої уваги набувають дослідження присвячені проблемі трудового виховання, так як в Міністерстві освіти і науки України нерідко пропагуються погляди взагалі зняти проблему трудового навчання. В цьому зв'язку доцільно ще раз повернутися до ідей В. О. Сухомлинського з даної проблеми.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити принципи трудового виховання, які в узагальненій формі подані у працях В. О. Сухомлинського та забезпечити їх пропаганду в освітньому процесі як середньої, так і вищої школи.

Методи дослідження: теоретичний – полягає у вивченні, узагальненні, систематизації праць В. О. Сухомлинського в частині трудового виховання; емпіричні – ґрунтуються на цілеспрямованих педагогічних спостереженнях, аналізі досвіду роботи вчителів трудового навчання та технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для шкільної освіти XXI ст. характерним є інноваційність, комплекс створених та запроваджених організаційних та змістових нововведень, розвиток низки факторів та умов, необхідних для нарощування інноваційного потенціалу освітньої системи. Такий складний психолого-педагогічний процес вимагає чітко спланованих системних дій з боку всіх освітнянських структур, які в своїй сукупності складають основу інноваційної політики.

Яскравим прикладом такої політики ми розглядаємо науково-педагогічну та громадську діяльність визначного українського вченого В. О. Сухомлинського, у якому цілісно поєднувалися три складові особистості:

- *громадянин, син, брат, батько, чоловік, товариш.* Василь Олександрович є зразком виконання свого громадянського обов'язку перед Батьківщиною: з перших днів війни

1941–1945 років пішов на фронт політруком у саме пекло під Москвою, де був тяжко поранений і за станом здоров'я не підлягав поверненню на фронт. Відчайдушно працював на педагогічній ниві, що увінчалось присвоєнням високого звання Героя Соціалістичної праці, захистом дисертації і присвоєнням наукового ступеня кандидата педагогічних наук, обранням Членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, визнанням заслуженим учителем України.

Василь Олександрович був турботливим сином, і ним немало теплих слів написано про матір. Виховав віддану його ідеям дочку Ольгу – доктора педагогічних наук, академіка та сина Сергія – кандидата технічних наук, конструктора заводу «Арсенал».

Неабиякий вплив мав на старшого брата Івана та особливо на меншого Сергія. Любив і найбільше допомагав сестрі Меланії.

- *директор* рівновіддаленої від Харкова, Полтави та Кропивницького (Кіровоград) сільської школи, який розглядав школу як життєвий простір для гармонічного розвитку і виховання особистості, що знайшло втілення через методологічну, дидактичну, методичну, виховну складові освітнього процесу. Його дух на території школи, де він не лише пропрацював більшість свого життя, а й жив у квартирі у приміщенні школи, відчутний до цього часу. Кожен, хто ступає на територію школи пронизується враженням, що тут править культ любові до Праці, Матері, Батьківщини;

- *вчений*, якого за життя визнали у Німеччині, США, Китаї, Фінляндії, Англії та інших країнах. Перегортаючи сторінки п'ятитомника, книг «Серце відаю дітям», «Павлишська середня школа», книг внутрішкільного контролю (кожен директор школи згідно нормативних документів мав відвідати за навчальний рік не менше 120 уроків, Василь Олександрович відвідував у двічі більше), матеріали психологічного семінару постійно повторюється одна із найбільш важливіших складових його переконань, життя і діяльності, його творчості: «продуктивна праця», «розумова праця», «мудрість праці», «духовно багата, цікава, інтелектуально насичена праця», «проста праця», «загальна продуктивна праця», «дитяча праця», «загальна праця по самообслуговуванню», «улюблена праця», «красива праця», «творча праця», «колективна праця», «майстерна праця», «творча розумова праця», «фізична праця», «суспільно корисна праця», «буденна праця», «виховна праця», «праця для людей», «чужа праця», «загальна праця», «праця маленьких дітей», «активна праця», «праця великої суспільної

значущості». Цій проблемі присвячені десятки статей, зокрема «Трудове виховання у сільській школі», «Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління», «Підготовка учнів до трудової діяльності», «Праця і боротьба», «Праця, покликання, щастя», «Праця і моральне виховання», «Природа, праця, світогляд», збірка «Хліб, труд і пісня» та ін.

Своїм учням та колегам Василь Олександрович любив повторяти, що трудове виховання є гармонією трьох понять: треба, важко, прекрасно.

Найбільш ґрунтовно принципи трудового виховання обґрунтовані та описані у книзі «Павлишська середня школа». Ця книга була написана на основі багаторічного узагальнення досвіду проведення психологічного семінару, який ґрунтовно планував та проводив Василь Олександрович. Маючи значний досвід інспекторської (7 років інспектор шкіл обласного відділу освіти), наукової та педагогічної роботи ми твердо констатуємо, що науково-педагогічне значення такого семінару до цього часу ще не повністю усвідомлено педагогічною спільнотою в Україні і потребує детального дослідження.

В. О. Сухомлинський вважав, що: «Праця – не просто засіб виховання. Це сама суть, зміст життя колективу й особистості. Виховання тільки тоді й виховання, коли воно трудове: без праці, яка увійшла в духовне життя людини вже в роки дитинства, неможливе ні моральне, ні естетичне, ні фізичне, ні розумове виховання. Без праці немислимий колектив, бо тільки в праці – у віддачі фізичних і духовних сил для людей, у творенні щастя для людей – можливі відносини обов'язку, відповідальності, вимогливості» [5, с. 436].

Важливим є формування у суб'єктів освітнього процесу майстерності рук як «матеріальне втілення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви» [6, с. 55] та «трудова культура» як «такий ступінь духовного розвитку, коли людина не може жити без праці в ім'я спільного блага, коли праця наповнює її життя високим натхненням, духовно збагачує життя колективу» [6, с. 301].

В. О. Сухомлинський мав захистити докторську дисертацію за сукупністю робіт. Процедура передбачала підготовку доповіді. Вчений таку доповідь підготував під назвою «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості». Перевидання науково-педагогічних праць передбачало доповнення їх ілюстраціями про що він повідомив автора статті при першій зустрічі. Для цього потрібно було проілюструвати зміст робіт фотографіями. Пояснив, що під поняттям

всебічно розвинутої особистості розуміє трудове, фізичне, розумове, моральне, естетичне виховання. Підкреслив, що провідними є перші три складових.

«Закінчивши школу, учень повинен лише орієнтуватись в головних галузях виробництва і мати вміння та навички, які полегшують свідомий вибір спеціальності» [3, с. 318].

Важливим шляхом трудового виховання учнів В. О. Сухомлинський вбачав у гуртковій роботі, саме в ній глибше реалізуються прагнення учнів до інтелектуальної насиченої праці, до єдності роботи думки і рук. «Тут, стверджує В. О. Сухомлинський, трудові і розумові інтереси інтенсивніше диференціюються, кожен учень заглиблюється в певну галузь знань. І дуже важливо, щоб вибірковий інтерес до науки поєднувався з високою культурою праці» [4, с. 357].

На думку В. О. Сухомлинського, «одним з найсильніших мотивів до фізичної праці є важливість задуму цієї праці, поєднання зусиль розуму і рук... ми прагнемо до того, щоб будь-яка справа мала у своїй основі творчий задум, здійснення якого стимулювало б інтелектуальні сили дитини» [4, с. 307].

На останньому зламі століть у суспільстві змінилися цінності. Щодо трудового виховання молоді, то сумнівів не може бути, бо трудове виховання складало основу діяльності людини впродовж її існування. Ігнорування трудового навчання, трудового виховання неминуче приведе до деградації і зникнення суспільства. Це є аксіомою В. О. Сухомлинського, А. С. Макаренка, І. Г. Ткаченка та інших педагогів. Важливо розглянути проблему: в який спосіб оцінювати працю і, зокрема, фізичну працю.

В. О. Сухомлинський зазначає: «в одних випадках матеріальні результати розподіляються між людьми, в інших вони за своїм характером взагалі не можуть бути предметом споживання. Учні створюють цінності, які є предметом індивідуального споживання (хліб, овочі, м'ясо), і цінності, що належать усьому суспільству (родючий ґрунт, ліс), тому в трудовій діяльності підрастаючого покоління два види праці – безплатна і оплачувана. Плануючи співвідношення цих двох видів праці, доцільно орієнтуватись на глибинні зміни у суспільстві, де люди отримують дедалі більше життєвих благ із суспільних фондів споживання і незалежно від їх особистої праці. Питомо вага таких благ у житті дітей незрівнянно більша, ніж у дорослих, і це покладає на нас, вихователів, велику відповідальність. «Тому наше завдання довести до свідомості учнів трудову цінність цих благ, що їх вони дістають від суспільства безкоштовно» [4, с. 317–318].

Для порівняння приведемо узагальнену думку педагогів XIX століття в особі Г. З. Врецьона, який жив в іншу епоху ніж В. О. Сухомлинський: «за фізичну працю, оплату учням потрібно здійснювати дуже обережно та об'єктивно. Доцільно, щоб подяка за фізичну трудову діяльність зводилась до винагород у вигляді екскурсій, поїздок, і в меншій мірі націлювала учнів на звання до грошових винагород» [1].

Нині змінилися погляди владних структур на формування суспільних фондів, проте на наш погляд, такі фонди мають обов'язково формуватися у державі у частині освіти.

Ми окреслили одну зі складових педагогічних досліджень вченого. Це не означає, що інші не розглядалися. Наприклад, у книзі «Серце віддаю дітям» вчений-педагог працює з педагогічної точки зору розглядає «засіб для досягнення цілого ряду багатогранних цілей виховного процесу — суспільствознавчих, ідейних, моральних, інтелектуальних, творчих, естетичних, емоційних» [1].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. У статті окреслені принципи трудового виховання, які в узагальненій формі викладено у працях В. О. Сухомлинського, створена їх система у вигляді структурно-логічної схеми. Окреслені принципи доцільно в подальшому розглянути у концепції нової української школи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Врецьона Г. З. Воспитующая наука / Г. З. Врецьона // Шкільна Часопись. – 1881. – Ч. 9. – С. 26–27.
2. Садовий М. І. В. О. Сухомлинський – учитель, директор школи, вчений школі // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – Вип. 52, Ч. 1. – С. 75–78.
3. Садовий М. І. Діяльнісний та системний підхід у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Наукові записки – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. II. – С. 304–318.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – С. 306–358.
5. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський. // Педагогіка: [хрестоматія; укл.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К., 2003. – С. 436.
6. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

7. Трифонова О. М. Сучасна концепція всебічно-розвиненої особистості й В. О. Сухомлинський / О. М. Трифонова // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. II. – С. 352–356.

REFERENCES

1. Vrets'ona, H.Z. (1881). *Vospityuyucha nauka* [Educational science]. Kyiv.
2. Sadovyy, M. I. (2013). *V. O. Sukhomlyns'kyu – uchytel', dyrektor shkoly, vchenyy shkoli*. [V.O. Sukhomlinsky is a teacher, a school principal, a scholar of the school]. Kirovograd.
3. Sadovyy, M. I. (2013). *Diyal'nisnyy ta systemnyy pidkhid u pedahohichniy spadshchyni V. O. Sukhomlyns'koho*. [Activity and system approach in pedagogical heritage V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.
4. Sukhomlyns'kyu, V. O. (1976). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh]*. [Selected Works: [in 5 volumes]]. Kyiv.
5. Sukhomlyns'kyu, V. O. (2003). *Metodyka vykhovannya kolektyvu*. [Methodology of education of the collective]. Kyiv.
6. Sukhomlyns'kyu, V. O. (1976). *Problemy vykhovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti*. [Problems of education of a fully developed personality] *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh]*. Kyiv.
7. Tryfonova, O. M. (2013). *Suchasna kontseptsiya vsebichno-rozvyenoyi osobystosti u V.O. Sukhomlyns'kyu*. [Contemporary concept of a fully developed personality and V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

САДОВИЙ Микола Ілліч – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедрою теорії та методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія та методика навчання (фізика та технології).

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SADOVYI Mykola Illich – doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Manager of Theory and Method of Technological Preparation, Labour and Safety of Vital Functions Protection, Professor of Department of Physics and Method of its Teaching of the Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of research interests: theory and methodology of teaching (physics and labor training).

*Дата надходження рукопису 27. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко*